

COMENIUS ÉS A MAGYARORSZÁGI GÖRÖGÖK

J. Amos COMENIUS sárospataki tartózkodásának (1650—1654), az Orbis Pictus c. műve első kiadásának (1658), valamint halálának (1670) 300. évfordulójával kapcsolatban a magyar kutatók alapos vizsgálat tárgyává tették a nagy morva nevelő magyarországi hatását. Az erre vonatkozó munkák¹ azt bizonyítják, hogy COMENIUS pedagógiai, didaktikai érvei nemcsak a magyarság széles köreire, hanem hazánk nemzetiségeire is nagy hatással voltak.

A XVIII—XIX. században Magyarországon nagy számban letelepedett görögöket² két törekvés jellemezte: egyrészt az állhatatos ragaszkodás a szülőföldről hozott görög kultúrához, másrészt az európai műveltség asszimilálása. Az anyanyelv és a görög szellemi hagyaték megőrzését iskolák, templomok létesítésével, valamint görög nyelvű könyvek kiadásával³ és terjesztésével iparkodtak biztosítani, míg az európai kultúra termékeit újjörög fordítások készítésével törekedtek népük és a Balkán többi népei számára közkinccsé tenni.

A befogadó országok, így hazánk szellemi irányzatai is visszhangra találtak a görögök körében. Nem csoda tehát, hogy a magyarok közismert COMENIUS-tisztelete nem hagyta érintetlenül a magyarországi görög szórványt sem. Ez annál is inkább érthető, mert e nagy pedagógusnak a latin mellett az *anyanyelv fontosságát hirdető programja*⁴ megfelelt a diaszpóra görögség említett anyanyelv-megőrző törekvésének. A magyarországi görögség történetének kutatása közben a görögöknek COMENIUSHoz való viszonyára vonatkozólag a következő adatokat sikerült összegyűjtenünk:

ZAVIRASZ György (1744—1804) a makedóniai Sziatisztából származó szabadszállási görög kereskedő,⁵ a magyarországi görögök egyik szellemi vezére hátrahagyott könyvtárának kéziratai között⁶ megtalálható az *Orbis Pictusnak latinból általa készített újjörög fordítása és azzal párhuzamosan a magyar szövege is*. ZAVIRASZ a magyar szöveget az Orbis Pictusnak könyvtárában megtalálható, Sárospatakon készült és Pozsonyban 1798-ban kinyomtatott példányából vette.⁷

¹ Többek között: a Pedagógiai Szemle Comenius-emlékszáma, 1958. 10. szám; Comenius Magyarországon. Szerk. Kovács Endre. Bp. 1962.; Comenius Magyarországon kiadott műveinek lelőhelybibliográfiája. Szerk.: Kondor Imre. Bp. 1970.; Comenius and Hungary. Edited by Éva Földes and István Mészáros. Bp. 1973.

² A magyarországi görögökre vonatkozólag ld. Schäfer L.: A görögök vezetőszerpe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában. Közgazdasági Szemle, 1930. 32—34., 109—141.; Füves Ö.: *Oi "Ελληνας της Ούγγαρίας*. Thessaloniki, 1965.

³ Horváth E.: Magyar-görög bibliográfia. Bp. 1940. (A továbbiakban: Horváth MGB)

⁴ Bakos J.: Comenius az anyanyelvről és az anyanyelvi oktatás jelentőségéről. Pedagógiai Szemle, 1970. 998—1007.

⁵ Horváth E.: Zavirasz György élete és munkái. Bp. 1937. (A továbbiakban: Horváth Zavirasz)

⁶ Gráf A.: Jeórijosz Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa. Bp. 1935. 11.

⁷ Horváth E.: Az újjörögök. Bp. 1943. 67.

A fordítás alapjául szolgáló latin kiadás ismeretlen. ZAVIRASZ e fordítást kétség-telenül a magyar környezetben élő görög tanulók számára készítette, amit az is bizonyít, hogy a fordítás nyelve erősen archaizáló. Így e fordításnak nemcsak ismeretközlési, hanem nyelvtanítási célja is volt. Sajnos, e fordítás nyomtatásban nem jelent meg, pedig a türelmi rendelet után (1781) mind nagyobb számban megnyíló görög iskolák tankönyve lehetett volna.

ZAVIRASZ György, testvérének Konstantinnak neve alatt 1787-ben Pesten kiadott egy négy-nyelvű (ó-, újjörög-, latin-magyar) botanikai szótárt,⁸ amelynek összeállításánál felhasználta COMENIUS *Janus linguarum* című munkáját is.

Már korábban több forrásból ismeretes volt, hogy 1806-ban Pesten a Trattner-nyomdában *nyomtatásban is megjelent egy görög Orbis Pictus*.⁹ E könyvből hosszú ideig nem sikerült egy példányt sem találni Magyarországon. 1970-ben, COMENIUS halálának 300. évfordulója alkalmával az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum megjelentette COMENIUS Magyarországon kiadott műveinek lelehel-bibliográfiáját, amelyből kitűnt, hogy Pannónhalmán a Szent Benedek-rendi Központi Főkönyvtárban megtalálható ez a hiányolt Comenius munka, amely-nek címe: *Ὀνομαστικὸν περὶ τοῦ Παντὸς Ἰωάννου Ἀμώσου Κομηνίου*.¹⁰

A könyv fordítója a Trikkából származó ANTHIMOSZ pap volt. Ő 1805-ben a pesti hellén (ógörög) iskolában tanított.¹¹ Minthogy nem tette le az 1774-ben kötelezővé vált hűségesküt, el kellett hagynia Pestet. Utána egy ideig Újvidéken működött. E könyvének megjelenésekor, 1806 decemberében már az új állomás-helyén tartózkodott.¹²

ANTHIMOSZ a 137 lapból álló könyv előszavában megállapítja, hogy COMENIUS e munkáját már számos nép lefordította és nagy haszonnal forgatja. Helytelen lenne, ha ők, a régi dicső görögök leszámazottai nem tennék ugyanezt. Népe iránti szeretetből fordította le e művet, amelynek kiadásához a pénzt egy SZTAIKI (Sztaiacs) nevű újvidéki görög kereskedő adta. E könyv nemcsak azoknak hasznos, akik görögül akarnak tanulni, hanem azoknak is, akik ismereteiket akarják bővíteni. Ebből az előszóból tehát nyilvánvaló, hogy e könyv a magyarországi görögök számára készült.

A mű bilingvis: görög—német nyelvű. A német szöveg legtöbbször nem felel meg pontosan a görögnek, a német rész ugyanis rendszerint rövidebb. Vannak olyan fejezetek is, amelyeknek nincs meg a német fordítása. Így pl. 1—6, 27. és 40. fejezeteké. ANTHIMOSZ maga is megemlíti, hogy nemcsak fordított, hanem az eredeti szöveget ki is egészítette: „... μικρὰ δ' ἄττα πανταχοῦ προσθείς.” A görög rész képezi e mű baloldalát. A jobb oldalon az Orbis Pictus nürnbergi, 1756-ban megjelent latin—német kiadásának német szövegét közli a fordító. Ezért nem felel meg tartalmilag teljesen a két oldal egymásnak. Az Orbis Pictus-

⁸ Ὀνοματολογία βοτανική τετραγλωττος. Horváth Zavirasz 57.; Horváth MGB 35.

⁹ Δ. Σ. Γκίνη καὶ Β. Γ. Μέξα: Ἑλληνική βιβλιογραφία Athen 1939. 431 sz. Könyv. — N. Π. Δεληαλῆς: Ἀναμνηστικὴ εἰκονογραφημένη ἔκδοσις Παύλου Χαρίση. Kozani 1935. 59.

¹⁰ A cím alatt még a következők olvashatók: Μεταφρασθὲν ἐκ τῆς Λατινικῆς διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν παρὰ τοῦ ἐν Ἱεροδιακόνοις ἐλαγίστου Ἀνθίμου Παπᾶ, τοῦ ἀπὸ τῆς Τρίκκης τῆς Θεσσαλίας. Διδασκάλου δὲ τοῦ κατὰ τὸν Νεόφυτον Ἑλληνικὸν Σχολείου (πόλιν τῆς Πανονίας ἐλευθέρου). Τύποις ἐκδοθὲν φιλοτίμῳ δαπάνῃ τοῦ ἐκ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν Νεόφυτον Γραικῶν Χρησιμοτάτου ἐν πραγματευταῖς Κυρίου Ἰωάννου Στάικη, τοῦ Μακεδόνοσ. Ἐν Πέσση, ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τοῦ Μαθθαίου Τράντεο, (97, sz., 24. sz. kép)

¹¹ Füves Ö.: A pesti görög-román iskolák. Magyar Pedagógia 1971. 1—2. sz. 136. — M. I.: Görög nyelvű pesti Comenius-nyomtatvány. Magyar Pedagógia, 1971/1—2. 235.

¹² Az országból 1807-ben történt kiutasítása után 1810-ben adta ki Újvidéken eléggé ismert Ταμεῖον Γραμματικῆς Ἑλληνικῆς című újjörög nyelvtankönyvét. Horváth MGB 43.

nál szokásos képek és azokhoz kapcsolódó szószedetek e munkában hiányoznak. Ehelyett a mű végén ábc sorrendbe szedett szószedet áll, amelyet a számnevek különféle fajtáinak felsorolása követ.

Ha nyelvi szempontból összevetjük ANTHIMOSZ görög szövegét egy 1802. évi bécsi, J. G. BINZ által kiadott *Orbis Pictus* görög szövegével,¹³ akkor szembeötlik, hogy a bécsi kiadás rövidebb görög szövege sokkal archaizálóbb. A két kiadás nyelvezetének különbözőségét megmagyarázza az a tény, hogy BINZ nem görög anyanyelvű tanulók részére írta munkáját, ellentétben ANTHIMOSZ-szal, aki — az előszóban kifejtettek szerint — könyvét honfitársai tárgyi ismereteinek és nyelvi tudásának fokozása céljából írta.

Hogy a Magyarországon működő 26 görög iskola¹⁴ közül hányban használták tankönyvül az ANTHIMOSZ által fordított és átdolgozott *Orbis Pictus*t, nem tudjuk, az azonban kétségtelen, hogy e könyv révén COMENIUS módszere a hazai görög tanítók számára is ismertté vált és bizonyára alkalmazták is azt.

¹³ Joh. Amos Comenius *Graeco-Latinus usui studiosae Juvēntutis accomodatus*. Vindobonae. Apud J. G. Binzium. 1802. 1—173.

¹⁴ Horváth, *Az újkörögök*, 73.